

Morele oordeelsvorming bij 'antisociale' jongeren en scholieren

J. R. P. B. de Mey

Samenvatting

Dit artikel doet verslag van een empirisch onderzoek naar de constructen moreel oordeelsstadium en het moreel inhoudelijke oordeel bij drie groepen jongeren: jeugdige delinquenten ($n=60$, gemiddelde leeftijd 16.2), leerlingen afkomstig van scholen voor Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen (ZMOK'ers, $n=150$, gemiddelde leeftijd van 15.5) en leerlingen afkomstig uit het Middelbaar Economisch en Administratief Onderwijs (MEAO'ers, $n=46$, gemiddelde leeftijd 16.6). Zij scoorden op vraagstukken uit Kohlbergs Heinzdilemma en een zogenaamd Zorgonderdeel. Onderzocht is of de constructen discrimineren tussen de verschillende groepen en met elkaar samenhangen. De uitkomsten wijzen uit dat de jeugdige delinquenten en ZMOK'ers dezelfde morele interpretatiekaders hanteren en in dit opzicht verschillen van MEAO'ers, die op een hoger niveau redeneren. De moreel inhoudelijke oordelen geven alleen in de groep delinquenten en ZMOK'ers een relatie te zien met het algemene morele oordeelsniveau.

1 Inleiding

Dit artikel rapporteert over een empirisch onderzoek naar de morele oordeelsvorming bij een groep jeugdige delinquenten, een groep Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen en een groep scholieren uit het Middelbaar Economisch en Administratief Onderwijs. Twee constructen van morele oordeelsvorming, die door Kohlberg en zijn collega's in de loop der tijd zijn uitgewerkt en relevant worden geacht voor de bestudering van moreel gedrag, krijgen hier nader aandacht, te weten het moreel oordeelsstadium en het moreel inhoudelijke oordeel.

In eerdere studies beweert Kohlberg (1976, 1978) dat niet het inhoudelijke oordeel met be-

trekking tot goed of slecht in verband staat met moreel gedrag, maar het oordeelsstadium. Een oordeelsstadium is in Kohlbergs theorie een set criteria op grond waarvan het individu in morele dilemma's een inhoudelijk oordeel over morele waarden weet te maken, bijvoorbeeld een oordeel over leven of wet. Hij (Kohlberg, 1981) onderscheidt zes morele oordeelsstadia, die over drie niveaus verdeeld zijn. Deze laatste duidt hij aan als het preconventionele niveau (straf- en instrumentele gerichtheid), het conventionele niveau (oriëntatie op de groep en loyaliteit aan de wet) en het postconventionele niveau (oriëntatie op universele en ethische principes). De morele niveaus en stadia zijn hiërarchisch geordend, hetgeen betekent dat de hogere niveaus (en stadia) van een hoger moreel gehalte zijn dan de lagere. Ondersteund door empirisch materiaal, verzameld bij drie groepen jeugdige gevangenen (± 16 jaar), beweert hij, dat jeugdige delinquenten overwegend op een (lager) preconventioneel niveau oordelen. Individuen uit deze groep interpreteren goed en kwaad in termen van voordelige of nadelige gevolgen (straf, beloning, gunsten). Dit in tegenstelling tot een meerderheid 'normale' leeftijdgenoten, die op een (hoger) conventioneel niveau redeneren. Individuen uit deze groep interpreteren goed en kwaad in termen van groepsnormen. De resultaten van andere onderzoekers die deze hypothese onderzochten, zijn echter niet even eenduidig (Binder, 1988). Jammer is voorts, dat Kohlberg niet onderzocht heeft of zijn hypothese ook voor groepen geldt, waarvan het antisociale gedrag niet officieel ontdekt en bestraft is. Ook zou het bijvoorbeeld kunnen dat detentie effect heeft op de morele visie van gevangenen. Goffman (1968) beschrijft in dit verband gedetailleerd hoe 'inmates' onder institutionele dwang hun eigen morele codes ontwikkelen.

Na de delinquentenstudies (Kohlberg 1958, 1978) komen Kohlberg en zijn collega's (Jen-

nings, Kilkenny, Kohlberg, 1983; Kohlberg & Candee, 1984) terug op de uitspraak, dat het inhoudelijke oordeel er niet toe doet. Ook al is er een relatie tussen oordeelsstadia en moreel gedrag vastgesteld, onduidelijk blijft hoe en waarom moreel redeneren samenhangt met moreel gedrag. Men meent nu, daarbij Blasi (1983) volgend, dat voor de bestudering van moreel gedrag het inhoudelijke oordeel dat er direct aan voorafgaat, onontbeerlijk is. Ervan uitgaande dat hogere oordeelsstadia prescriptiever en universeler zijn dan lagere, suggereren Kohlberg en zijn collega's dat in de hogere oordeelsstadia meer individuen zich conform hun moreel inhoudelijke oordelen gedragen dan individuen in lagere stadia. Opvallend zou hierbij zijn dat in de hogere stadia meer individuen consensus hebben over inhoudelijke oordelen in een moreel dilemma dan individuen in lagere oordeelsstadia. Kohlberg en zijn collega's hebben zelf in dit verband geen empirisch onderzoek gedaan. Ze onderbouwen hun veronderstellingen met gegevens uit een studie van McNamee (1978) en een niet gepubliceerde studie van Helkema (1979). De gegevens zijn echter beperkt van aard. Op de eerste plaats beperken de onderzoeken zich slechts tot één morele situatie, zodat het de vraag is in hoeverre de resultaten generaliseerbaar zijn naar andere morele situaties. Onderzoek heeft uitgewezen dat individuen afhankelijk van de morele situatie vanuit een hoger of lager stadium kunnen redeneren (De Mey, 1991). Op de tweede plaats kunnen de resultaten vertekend zijn door het feit dat de gegevens bij studentenpopulaties verzameld zijn. Het gedrag van deze groepen, dat in relatie met de voornoemde morele oordeelsaspecten onderzocht is, is niet crimineel of antisociaal te noemen. Hierdoor is het de vraag of de gesuggereerde relaties tussen oordeelsstadia en inhoudelijke oordelen zich voordoen bij groepen, die antisociale gedragskenmerken hebben.

1.1 Probleemstelling en hypothesen

Naar aanleiding van de voorgaande beschouwingen luidt de probleemstelling in dit onderzoek als volgt: in hoeverre verschillen 'antisociale' groepen jongeren van elkaar en van 'niet-antisociale' leeftijdgenoten in hun vermogen tot moreel oordelen? Als zich in dit opzicht verschillen aftekenen, in hoeverre is er dan over-

eenstemming in inhoudelijke oordelen waar te nemen? Het probleem is onderzocht bij drie groepen jongeren (± 16 jaar): jeugdige delinquenten in strafinrichtingen, Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen (voortaan ZMOK'ers) en leerlingen uit het Middelbaar Economisch en Administratief Onderwijs (voortaan MEAO'ers). Hoewel jeugdige delinquenten en ZMOK'ers van elkaar te onderscheiden zijn, wijzen verschillende onderzoekers (Kazdin, 1987; Witte, 1986) op veel overeenkomsten tussen beide groepen, anderen scheren beide groepen zonder meer over één kam (Gibbs 1987). De overeenkomsten zijn zodanig dat op beide groepen de term antisociaal van toepassing is (Kazdin¹, 1987). De term antisociaal gedrag is hier gebruikt als een brede aanduiding van handelingen die op onrechtmatige wijze aan anderen fysieke, geestelijke of materiële schade toebrengen.

Het verschijnsel 'delinquentie' betreft gedrag waarbij strafbare feiten gepleegd zijn en waarvoor een veroordeling door de rechter heeft plaatsgevonden. In de context van dit artikel is dat gevangenisstraf. ZMOK'ers zijn jongeren die door belangrijke anderen (ouders, onderwijzers) aangemerkt zijn als antisociaal, maar niet juridisch vervolgd zijn. Het zijn scholieren uit het Voortgezet Speciaal Onderwijs. Dit soort onderwijs volgen kinderen en jongeren die agressief zijn, zich niet aan de gangbare regels willen en kunnen houden en zeer beperkte sociale vaardigheden hebben. Het is gedrag dat de basale behoeften van anderen frustreert alsook de rechten van anderen met voeten treedt. Deze groep is hier interessant, omdat onderzoek naar hun morele ontwikkeling antwoord geeft op de vraag in hoeverre zij in dit opzicht van jeugdige delinquenten verschillen.

Gelet op de in de literatuur genoemde overeenkomsten, is de verwachting dat jeugdige delinquenten en ZMOK'ers niet verschillen in hun oordeelsstadia (*hypothese 1a*) en volgens Kohlberg op preconventioneel niveau oordelen (*hypothese 1b*). De groep MEAO'ers, die als 'normaal' beschouwd is, dient ter vergelijking met de andere twee groepen. De verwachting is dat MEAO'ers hoger scoren dan de twee andere groepen en wel op conventioneel niveau (*hypothese 1c*). Naar aanleiding van de veronderstelling, dat er een (monotone) relatie is tus-

sen oordeelsstadia en inhoudelijke oordelen, zijn de volgende verwachtingen onderzocht: a) jeugdige delinquenten laten in hun inhoudelijke oordelen evenveel overeenkomst zien als ZMOK 'ers (*hypothese 2a*), b) MEAO'ers vertonen meer overeenkomst in hun inhoudelijke oordelen dan de twee andere groepen (*hypothese 2b*) en c) in de betreffende groepen geven individuen in hogere oordeelsstadia meer overeenkomst in hun inhoudelijke oordelen te zien dan individuen in lagere oordeelsstadia (*hypothese 2c*).

2 Methode

2.1 Onderzochte groepen

De jeugdige delinquenten ($n=60$) met een gemiddelde leeftijd van 16.2 (minimum 14 jaar, maximum 18 jaar) zaten ten tijde van het onderzoek in twee Amsterdamse strafinrichtingen. De leerlingen van scholen voor Zeer Moeilijk Opvoedbare Kinderen waren afkomstig uit Amsterdam, Haarlem, Utrecht, Rotterdam, Middelburg ($n=150$), met een gemiddelde leeftijd van 15.5 (minimum 14 jaar, maximum 18 jaar). De leerlingen afkomstig uit het Middelbaar Economisch en Administratief Onderwijs, afkomstig uit Hoorn ($n=46$), hebben een gemiddelde leeftijd van 16.6 (minimum 16 jaar, maximum 18 jaar).

Hoewel het leeftijdsverschil tussen de groepen niet groot is, is gezocht naar eventuele leeftijdseffecten. De ZMOK'ers zijn daarom verdeeld in twee groepen, een groep met gemiddelde leeftijd 16.5 ($n=33$) en een groep met gemiddelde leeftijd 14.1 ($n=56$). Vergelijking van deze twee groepen op de algemene morele niveauindex (zie 2.4) leverde geen significant verschil ($t=1.56$, $df=87$, $p=.123$) op.

Gebruikmakend van de beroepclassificatie van het CBS (1984) is de sociale achtergrond van de respondenten onderzocht. De jeugdige delinquenten, de ZMOK'ers en de MEAO'ers komen in het algemeen uit de lager sociaal-economische milieus².

2.2 Instrumentarium

Gebruikt is het bekende Heinzdilemma uit de Sociomoral Reflection Objective Measure (SROM) (vgl. Gibbs, Arnold, Morgan, Schwartz, Gavaghan & Tappan, 1984) en een

destijds door ons ontworpen instrument, het Zorgonderdeel (De Mey, Van der Draai & Specker, 1989).

In het *Heinzdilemma* verkeert Heinz in de situatie, dat zijn vrouw komt te sterven als zij niet geholpen wordt met een net ontdekt medicijn. Heinz heeft niet genoeg geld voor het medicijn en de apotheker weigert het medicijn goedkoop aan Heinz te verstrekken. Wat moet Heinz doen? De wet overtreden door het medicijn te stelen, waarmee z'n vrouw gered wordt, of het naderende sterven van z'n vrouw aan te zien en dus de wet te respecteren? In dit dilemma zijn metingen gedaan op inhoudelijke oordelen en oordeelstadia.

De inhoudelijke oordeelsvariabelen. De respondent moet hierop aangeven welk gedrag hij in een bepaalde situatie moreel juist vindt. Bijvoorbeeld, moet Heinz stelen of moet hij niet stelen op de vraag: 'Wat als de stervende persoon niet Heinz' vrouw is, maar een vriend. Wat zou Heinz moeten doen?'

De stadiumvariabelen. De respondent moet hierop aangeven welke voorgegeven zes antwoordmogelijkheden in de buurt komen van zijn antwoord op een bepaald vraagstuk over het Heinzdilemma, waarna hij aan moet geven welk antwoord het meest in de buurt komt. De voorgegeven antwoordmogelijkheden corresponderen met Kohlbergs oordeelsstadia, een zesde antwoordmogelijkheid is een zogenaamd pseudo-, een 'onzin'-alternatief dat een controlefunctie heeft voor het wel of niet serieus beantwoorden van de vragen door de respondent (zie ook procedure). Een voorbeeld moge het een en ander verduidelijken. De respondent krijgt een variant op het Heinzdilemma voorgelegd, waarin de stervende persoon niet Heinz' vrouw maar zijn vriend is. De respondent kan de volgende redenen aankruisen: a) omdat je vriend misschien dingen voor jou heeft gedaan zou je hem een dienst moeten bewijzen, zeker als je wilt dat je vriend je in de toekomst ook helpt, b) omdat een vriendschap gebaseerd moet zijn op wederzijds respect en samenwerking, c) omdat het je vriend is die een beroemd persoon kan zijn, d) omdat je je betrokken zou voelen bij je vriend en zou verwachten dat je vriend jou ook zou helpen, e) omdat jij en je vriend misschien volledig aan elkaar toegewijd zouden zijn geraakt, f) (*pseudo*) omdat een eerste vereiste van gene-

genheid een relatie is.

In het *Zorgonderdeel* staan variabelen centraal, die betrekking hebben op situaties, waarin de respondent de relatie met anderen geproblematiseerd ziet. De situaties geven een discrepantie aan tussen het belang van de respondent en de relatie met anderen, en doen een beroep op de zorg en verantwoordelijkheid van de respondent. In dit onderdeel zijn om redenen van praktische aard alleen de oordeelstadia van de respondenten gemeten, die naar analogie van de voorgegeven antwoordmogelijkheden uit het Heinzdilemma geformuleerd zijn. Zo wordt bijvoorbeeld beschreven dat de respondent met zijn/haar vrienden/vriendinnen in de disco is, waar het pas laat heel dol wordt. Hoewel de ouders er nooit wat van zullen zeggen, weet de respondent dat zij ongerust zijn bij laat thuiskomen. De respondent kan de volgende redenen aanvoeren om op tijd thuis te komen: a) omdat je straf krijgt als je niet doet wat je ouders zeggen, b) omdat, als jij geen rekening houdt met je ouders, je kunt verwachten dat zij voortaan geen rekening meer houden met jouw wensen, c) omdat het niet fair (sportief) is om te laat thuis te komen als je weet dat je ouders ongerust zijn, d) omdat je je in redelijkheid naar de wensen van je ouders hoort te schikken, e) omdat het in een samenleving noodzakelijk is dat de jongere generatie de oudere generatie respecteert, f) (*pseudo*) omdat ongerustheid van ouders beloftes noodzakelijk maakt.

2.3 Procedure

De gegevens zijn verzameld met behulp van klassikaal afgenomen vragenlijsten. Van te voren is met een aantal groepsleiders en docenten de vragenlijst doorgenomen en op enkele plaatsen bijgesteld. Aangezien verwacht kon worden dat een aantal respondenten uit de groepen jeugdige delinquenten en ZMOK'ers niet overal te grote leesvaardigheden beschikte, is groepsleiders en docenten verzocht de vraagstukken voor te lezen en zo nodig toelichting te geven, uiteraard zonder in te gaan op de mogelijke antwoordalternatieven. Voor iedere groep is onderzocht in hoeverre de verzamelde protocollen wel of niet voor verdere analyse in aanmerking kwamen. Een protocol met zeven of meer pseudo's deed niet mee, omdat dan aangenomen werd dat de rest van de ingevulde vragen onbetrouwbaar was (Gibbs et al., 1984).

Op grond van deze analyse is de onderzoeksgroep delinquenten gereduceerd tot $n=45$, ZMOK'ers tot $n=89$, MEAO'ers tot $n=40$.

2.4 Scoring en analyse

De scores op de inhoudelijke oordelen behoeften geen bewerkingen te ondergaan. De scores op de stadiumitems zijn volgens een procedure van Gibbs et al. (1984) bewerkt tot itemindexen en een algemene morele niveauindex³. Op basis van deze indexen is voor individuen respectievelijk het morele oordeelniveau per onderwerp en het morele oordeelniveau in het algemeen vast te stellen. Hierbij betekent een hogere score een meer gevorderde morele ontwikkeling. De scores zijn geanalyseerd met variantieanalyses (MANOVA, SPSS/PC+) en meervoudige vergelijkingstoetsen (Duncans test, SPSS/PC+), op de gelijkheid van gemiddelden, tweezijdig op 5%-niveau. Naar verschillen in inhoudelijke overeenstemming tussen en in de groepen is gezocht met χ^2 -toetsen.

2.5 Metrische eigenschappen

Het omschreven instrumentarium vertoont voor eerder onderzochte groepen gunstige metrische eigenschappen⁴. De Mey et al. (1989) rapporteerden destijds voor MEAO'ers en ZMOK'ers Cronbachs alpha's van .70 en .71. De betrouwbaarheid voor de hier onderzochte groepen, gemeten over 32 items met Cronbachs alpha, resulteerde in het volgende. Voor de groep jeugdige delinquenten en ZMOK'ers is een alpha van .75 genoteerd. Voor de ZMOK'ers, een beduidend grotere groep dan de groep die in 1989 is onderzocht, is een alpha van .76 gevonden en voor de delinquenten is dat een alpha van .71. Voor de MEAO'ers, een geheel andere groep dan die in 1989 is bestudeerd, is een alpha van .76 genoteerd.

3 Resultaten

3.1 Vergelijking van jeugdige delinquenten, ZMOK'ers en MEAO'ers op oordeelstadia

Voor de toetsing van de hypothesen 1a, 1b en 1c, die betrekking hebben op stadiumverschillen tussen de groepen, zijn multivariate variantieanalyses (MANOVA, SPSS/PC+) en post-hoc-toetsen uitgevoerd. Eerst is een variantieanalyse uitgevoerd op de algemene morele ni-

Tabel 1

Gemiddelden ($\bar{x}$), standaardafwijkingen (sd) voor delinquenten, ZMOK'ers en MEAO'ers, univariate F-waarden (2, 171) voor groepseffecten

item indexen	Delinquenten		ZMOK'ers		MEAO'ers		F-waarde
	$\bar{x}$	sd	$\bar{x}$	sd	$\bar{x}$	sd	
Heinz1	259	(166)	253	(154)	336	(146)	4.17*
Heinz2	247	(128)	241	(151)	322	(99)	5.28**
Heinz3	151	(137)	155	(141)	205	(152)	1.99
Heinz4	243	(153)	244	(160)	310	(126)	2.99
Heinz5	158	(138)	177	(139)	270	(141)	8.16***
Heinz6	156	(154)	180	(154)	287	(134)	9.44***
Heinz7	197	(136)	197	(135)	313	(83)	13.34***
Heinz8	181	(138)	216	(148)	204	(144)	.87
Heinz9	219	(173)	194	(161)	218	(137)	.52
Heinz10	214	(134)	165	(155)	291	(159)	9.64***
Zorg11	140	(182)	157	(173)	274	(179)	7.51***
Zorg12	255	(146)	181	(144)	325	(122)	15.57***
Zorg13	208	(182)	157	(173)	214	(173)	2.04
Zorg14	217	(167)	236	(172)	319	(132)	4.87**
Zorg15	258	(189)	216	(207)	353	(188)	6.59***
Zorg16	222	(136)	207	(154)	256	(128)	1.63
Hotellings $T^2 = .64$							3.11***
SROMTOT	208	(59)	199	(65)	281	(53)	26.65***

* : $p < .05$ ** : $p < .01$ ***: $p < .005$

Tabel 2

Resultaten van Duncans multipel range toetsen⁵ op gemiddelde scores (tussen haakjes) van delinquenten (A), ZMOK'ers (B) en MEAO'ers (C) en F-waarden (2, 171)

Itemindexen	Duncans vergelijking	F-waarde
Heinz1	A (259) = B (253) < C (336)	4.17
Heinz2	A (247) = B (241) < C (321)	5.28
Heinz5	A (157) = B (177) < C (270)	8.16
Heinz6	A (156) = B (180) < C (287)	9.44
Heinz7	A (196) = B (197) < C (313)	13.34
Heinz10	A (213) = B (165) < C (290)	9.64
Zorg11	A (140) = B (157) < C (273)	7.51
Zorg12	A (255) > B (181) < C (326)	15.57
Zorg14	A (217) = B (236) < C (319)	4.87
Zorg15	A (258) = B (216) < C (353)	6.59
SROMTOT	A (208) = B (199) < C (281)	26.65

veauindex, gecontroleerd voor leeftijd. Dit resulteerde in een significant groepseffect [$F(2, 170) = 27.54, p < .001$]. Dit was aanleiding om verder te zoeken naar groepseffecten op specifieke itemindexen. In Tabel 1 is te zien, dat het multivariate testresultaat voor de afhankelijke itemindexen een significant groepseffect [Hotellings $T^2 = .64, F(32, 310) = 3.11, p < .001$] aangeeft.

De univariate testresultaten in Tabel 1 wijzen groepseffecten aan voor het merendeel van de itemindexen. Om te bepalen tussen welke groe-

pen verschillen optreden zijn post-hoc-toetsen uitgevoerd op de itemindexen, waar significante groepseffecten voor geregistreerd zijn. De resultaten staan in Tabel 2.

In Tabel 2 is te zien dat met uitzondering van Zorg12 (voorbeelden van de items staan in 2.2) tussen jeugdige delinquenten en ZMOK'ers geen verschillen optreden. Op deze itemindex scoren jeugdige delinquenten hoger dan ZMOK'ers. Deze uitkomst is niet zo verwonderlijk. Het item vraagt redenen waarom het belangrijk is om niet mee te doen aan de klein-

ste diefstallen. Het is niet ondenkbaar dat jeugdige delinquenten anders dan ZMOK'ers over het moreel onjuiste van dit soort vergrijpen zijn gaan denken door de argumenten die de rechter heeft aangevoerd bij het uitspreken van de veroordeling. Op grond van deze uitkomsten kan worden volgehouden dat jeugdige delinquenten dezelfde morele interpretatiekaders hantieren als ZMOK'ers (hypothese 1a). Gelet op de gescoorde oordeelsstadia, de indeling van Gibbs et al. (1984) in aanmerking nemend, is in Tabel 1 ook te zien dat beide groepen in het algemeen in Kohlbergs tweede oordeelsstadium redeneren, dus niet boven het preconventionele niveau uitkomen, waarmee Kohlbergs bevindingen (hypothese 1b) ook voor deze groepen gelden.

In de Tabellen 1 en met name 2 is te zien dat de vastgestelde groepseffecten vooral voor rekening van de MEAO'ers komen. Zowel op de algemene morele niveauindex als op de gemarkeerde itemindexen is te zien, dat MEAO'ers significant hoger scoren. Voorts is te zien, de indeling van Gibbs et al. (1984) in aanmerking nemend, dat de morele niveauindex op conventioneel niveau ligt. Conform dit resultaat kan hypothese 1c niet verworpen worden.

3.2 Vergelijking van jeugdige delinquenten, ZMOK'ers en MEAO'ers en 'lage' en 'hoge' scoorders in de groepen op overeenstemming over inhoudelijke oordelen

Voor de toetsing van de hypothesen 2a en 2b, dat jeugdige delinquenten over hun inhoudelijke oordelen evenveel overeenstemming hebben als ZMOK'ers, maar MEAO'ers in dit opzicht van beide groepen verschillen, zijn χ^2 -toetsen uitgevoerd. De resultaten staan in Tabel 3. Kortheidshalve is volstaan met de scorings op één antwoordalternatief. (Het andere alternatief is steeds het tegenstelde, bijvoorbeeld 'hij zou niet moeten stelen' en telt op tot honderd procent).

Tabel 3 laat zien, dat slechts op één oordeel (leven2) een groepseffect optreedt. Nadere bestudering van dit groepseffect leert dat jeugdige delinquenten en ZMOK'ers evenveel overeenstemming hebben op dit oordeel [$\chi^2(1) = .54$, $p = .46$], maar dat MEAO'ers van delinquenten [$\chi^2(1) = 4.61$, $p = .03$] en ZMOK'ers [$\chi^2(1) = 8.24$, $p = .004$] verschillen. Dit betekent dat MEAO'ers eensgezinder zijn dan de twee andere groepen als het gaat om het oordeel, dat, om het leven van een vriend te redden, Heinz moet stelen. Concluderend is vast te stellen dat

Tabel 3

Percentages en resultaten van χ^2 -toetsen op verschil in overeenstemming over de inhoudelijke oordelen tussen delinquenten, ZMOK'ers en MEAO'ers

Oordelen	Delinquent	ZMOK	MEAO	χ^2
leven 1				
Heinz moet stelen	78.4	69.7	87.5	4.05
leven 2				
Heinz moet stelen	60.6	52.6	87.0	8.23*
leven 3				
Heinz moet stelen	79.4	61.4	54.2	4.72
straf 1				
Heinz moet vrij	90.2	76.9	78.1	3.17
straf 2				
Heinz moet vrij	93.9	84.7	82.6	2.05
straf 3				
Heinz moet gevangen	81.1	82.6	91.2	1.65

* $p < .05$

Tabel 4

χ^2 -toetsen op verschillen tussen 'lage' en 'hoge' scoorders voor overeenstemming over inhoudelijke oordelen. Delinquenten en ZMOK'ers vormen één groep

Moreel oordeel	'Antisociaal'			MEAO'ers		
	laag	hoog	χ^2	laag	hoog	χ^2
leven-items						
H. moet stelen	68.3	77.4	1.15	89.5	84.6	.17
H. moet stelen	60	51.1	.72	84.6	90.0	.15
H. moet stelen	66.7	68	.02	56.3	50.0	.08
straf-items						
H. moet vrij	72.5	90.9	6.06*	82.4	73.3	.38
H. moet vrij	80	95.7	5.41*	81.8	83.3	.01
H. gevangen	71.9	93.9	8.63**	94.7	86.7	.68

* : $p < .05$

** : $p < .01$

er tussen jeugdige delinquenten en ZMOK'ers geen verschil in overeenstemming op inhoudelijke oordelen is, hetgeen voor handhaving van hypothese 2a pleit. Maar hypothese 2b, MEAO'ers vertonen meer overeenkomst in hun inhoudelijke oordelen dan de jeugdige delinquenten en ZMOK'ers, moet worden verworpen. Het contrast tussen de groepen komt, zoals vermeld op slechts één oordeel naar voren.

Toetsing van hypothese 2c, dat in de betreffende groepen individuen in hogere oordeelsstadia meer overeenkomst in hun inhoudelijke oordelen te zien geven dan individuen in lagere oordeelsstadia, is uitgevoerd met behulp van χ^2 -toetsen. De groepen jeugdige delinquenten en ZMOK'ers zijn nu voor de vergelijking met MEAO'ers als één groep behandeld. Tussen de eerste twee groepen is immers geen verschil in oordeelsstadium en ook geen verschil in overeenstemming over inhoudelijke oordelen waargenomen. De respondenten in de groepen zijn verdeeld over twee categorieën, 'laag' en 'hoog', waarbij de mediaan van de morele niveauindex als grenswaarde genomen is (antisociaal: 200, MEAO'ers: 291). De resultaten staan in Tabel 4.

In Tabel 4 is te zien dat significante verschillen tussen 'hoge' en 'lage' scoorders alleen optreden bij jeugdige delinquenten en ZMOK'ers, dat deze verschillen voorkomen op de zoge-

naamde strafitems en dat er in de groep MEAO'ers geen verschillen optreden tussen 'hoge' en 'lage' scoorders. Op grond van deze resultaten kan niet zonder meer tot verwerping dan wel tot acceptatie van hypothese 2c worden overgegaan. Een nuancering van de hypothese is noodzakelijk. En wel als volgt. Naarmate een groep in het algemeen op een hoger moreel niveau redeneert wordt het verschil in inhoudelijke overeenstemming tussen 'lage' en 'hoge' scoorders kleiner.

4 Discussie en conclusies

Voor de hier onderzochte groepen moet worden vastgesteld, dat jeugdige delinquenten en ZMOK'ers dezelfde (preconventionele) morele interpretatiekaders hanteren, waarbij zij zich onderscheiden van de groep MEAO'ers, die op een significant hoger (conventioneel) moreel niveau redeneert. Concluderend kan worden vastgesteld dat dit resultaat bijdraagt aan de generalisatie van Kohlbergs bevindingen inzake zijn delinquentenstudies. Een andere verdienste is, dat deze studie één van de weinige onderzoeken is, die empirische gegevens aandraagt met betrekking tot de overeenkomsten in de morele ontwikkeling van jeugdige delinquenten en ZMOK'ers.

Voorzichtigheid is geboden met de acceptatie van Kohlbergs bewering dat een onder-

scheid in morele oordeelsniveaus tot uitdrukking komt in een verschil in overeenstemming over inhoudelijke oordelen. Kennelijk is het geconstateerde statistische verschil tussen enerzijds de jeugdige delinquenten en ZMOK'ers en anderzijds de MEAO'ers te gering voor een duidelijk contrast in inhoudelijke oordelen. Pas als in de groepen 'lage' van 'hoge' scoorders zijn onderscheiden, komt deze relatie tussen oordeelsstadium en inhoudelijke oordelen naar voren. Hierbij is opvallend, dat in de groep MEAO'ers 'hoge' en 'lage' scoorders inhoudelijk evenveel overeenstemming hebben, hetgeen vermoedelijk met hun algemeen hogere oordeelsniveau samenhangt. De zogenaamde leven- en strafitems zijn voor deze groep misschien te 'gemakkelijk'. Vooral nog lijkt het raadzaam om de veronderstelling van Kohlberg en Candee (1984), dat er een relatie is tussen oordeelsstadium en inhoudelijk oordeel, niet te verwerpen en onderzoek hiernaar voort te zetten.

De vergelijking tussen enerzijds jeugdige delinquenten en ZMOK'ers en anderzijds MEAO'ers wekt misschien verwondering, omdat niet duidelijk is of en op welke manier het verschil in morele oordeelsvorming in relatie staat tot het morele gedrag van de groepen. Hier is geprobeerd aan de oplossing van dit probleem dat in de Kohlbergtraditie onderkend is een bijdrage te leveren door de relatie tussen morele oordeelsvorming en inhoudelijke oordelen te onderzoeken. De vergelijking die hiervoor plaatsvond tussen de groepen heeft vooral betrekking op hoog en laag scorende groepen.

Hoewel de vastgestelde overeenkomsten tussen jeugdige delinquenten en ZMOK'ers aansluiten bij de constatering in de literatuur, is het onderscheid duidelijk. De ene groep is veroordeeld en zit in een strafinrichting en de andere groep gaat naar school. Ook al zijn beide groepen als 'antisociaal' aan te merken, de veronderstelling dat deze groepen verschillen in hun (a)morele gedrag is op basis van dit onderscheid aannemelijk. Geconstateerd moet dan worden dat de onderzochte morele oordeelsaspecten deze niet kunnen verklaren. Interessant is om na te gaan in hoeverre een ander moreel oordeelsaspect, door Blasi (1983) het verantwoordelijkheidsoordeel ('responsibility judgment') genoemd, een bijdrage kan leveren aan deze verklaring. Want volgens hem

moet het moreel inhoudelijke oordeel voordat het tot een morele handeling leidt, door het 'filter' van het verantwoordelijkheidsoordeel.

Enige terughoudendheid in de uitspraken over jeugdige delinquenten en ZMOK'ers is misschien gepast, aangezien een aanzienlijk deel niet aan de vereiste scoringscriteria voldeed. Dat wil zeggen dat er in deze groepen veel respondenten waren, die meer dan de toegestane pseudo-antwoorden gaven (zie 2.3). Het is mogelijk dat hierdoor bij beide groepen een selectie heeft plaatsgevonden, waardoor de groepen niet representatief zijn voor de doorsnee jeugdige delinquent en ZMOK'er.

Tot besluit nog dit. In weinig studies naar de morele ontwikkeling van adolescenten wordt tevens naar een verband gezocht met moreel gedrag. Kohlberg en zijn collega's hebben hiervoor in theoretisch opzicht enkele bouwstenen aangedragen. Het lijkt er echter op, dat van de morele oordeelsconstructen, het oordeelsstadium en het inhoudelijk oordeel, vooral het eerste discriminerende en dus realiteitswaarde heeft. Maar dit construct alleen is niet voldoende om de brug naar moreel gedrag te slaan.

Noten

- 1 In de Engelstalige literatuur wordt de term 'conduct disorder' gebezigd, hetgeen wil zeggen "clinically severe antisocial behavior in which the everyday functioning is impaired as defined by parents, teachers, and others" (Kazdin 1987, p. 22). Uit de omschrijving is af te leiden dat het hiermee aangeduide gedragsverschijnsel hetzelfde is als het gedrag van ZMOK'ers.
- 2 Dat wil hier zeggen dat de vaders in beroepsgroepen horen, die aangeduid zijn als 'lagere employé's of 'arbeiders'.
- 3 De itemindexen zijn geconstrueerd met behulp van de handleiding van Gibbs et al. (1984). Hierbij zijn de volgende stappen gevolgd: 1) per itemonderdeel is een gemiddelde stadiumscore berekend over antwoorden die als 'in de buurt' zijn aangemerkt, 2) aan ieder itemonderdeel is een stadiumscore toegekend, gelet nu op het antwoord dat als het 'meest in de buurt' is aangemerkt, 3) op 1 en 2 is een totaal gemiddelde berekend, waarbij de 'meest in de buurt'-scores twee maal zo zwaar wegen als de 'in de buurt'-scores.

- De algemene morele niveauindex is een gewogen gemiddelde van de 'in de buurt'- en de 'meest in de buurt'-scores.
- 4 Vergelijking met de berekende alpha's van andere onderzoekers, zoals Gibbs et al. ($\alpha = .82$, 1984) en Van IJendoorn ($\alpha = .76$, 1986), is niet goed mogelijk omdat hier maar ten dele, alleen het Heinzdilemma, gebruik is gemaakt van de door hen gebruikte SROM.
  - 5 Behalve voor Zorg15 geven Duncans vergelijkingen dezelfde resultaten als Scheffé's testen. De Scheffé test voor Zorg15 geeft $A = B$, $B < C$, $A = C$.

Literatuur

- Binder, A. (1988). Juvenile delinquency. *Annual Review of Psychology*, 39, 253-282.
- Blasi, A. (1980). Bridging moral cognition and moral action: A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 88, 1-45.
- Blasi, A. (1983). Moral cognition and moral action: A theoretical perspective. *Developmental Review*, 3, 178-210.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (1984). *Beroepen-classificatie*. Voorburg
- Gibbs, J. C. (1987). Social processes in delinquency: The need to facilitate empathy as well as socio-moral reasoning. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Moral behavior through social interaction*. New York: Wiley.
- Gibbs, J. C., Arnold, K. D., Morgan, R. L., Schwartz, E. S., Gavaghan, M. P., & Tappan, M. P. (1984). Construction and validation of a multiple-choice measure of moral reasoning: *Child Development*, 55, 527-536.
- Goffman, E. (1968). *Asylums-essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Great Britain: C. Nicholls & Company Ltd.
- Helkema, K. (1979). *The development of the attribution of responsibility. A critical survey of empirical research and a theoretical outline*. Research Reports, Department of Social Psychology. Unpublished manuscript, University of Helsinki.
- IJendoorn, M. H. van (1986). Is Kohlbergs theorie van de morele ontwikkeling 'seksistisch'? *Kind en Adolescent*, 7, 34-39.
- Jennings, W. S., Kilkenny, R., Kohlberg, L. (1983). Moral-development theory and practice for youthful and adult offenders. In W. S. Laufer & J. M. Day (Ed.), *Personality theory, moral development and criminal behavior*. Massachusetts: Heath.
- Kazdin, A. E. (1987). *Conduct disorders in childhood and adolescence*. London: Sage.
- Kohlberg, L. (1958). *The development of modes of moral thinking and choice in the years 10 to 16*. Unpublished doctoral dissertation, University of Chicago.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive developmental approach. In T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Kohlberg, L. (1978). The cognitive developmental approach to behavior disorders: A study of the development of moral reasoning in delinquents. In G. Serban (Ed.), *Cognitive defects in the development of mental illness*. New York: Brunner/Mazel.
- Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development, moral stages and the idea of justice* (Volume 1). San Francisco: Harper and Row Publishers.
- Kohlberg, L., & Candee, D. (1984). The relationship of moral judgment to moral action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Morality, moral behavior and moral development*. New York: Wiley.
- McNamee, S. (1978). Moral behavior, moral development and motivation. *Journal of Moral Education*, 7, 27-32.
- Mey, J. R. P. B. de, Draai, J. van der, & Spiecker, B. (1989). Zorg en rechtvaardigheidsoordelen van scholieren, een empirisch onderzoek naar de controverse tussen Kohlberg en Gilligan. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 5, 338-349.
- Mey, J. R. P. B. de (1991). Diversiteit in de morele oordelen van scholieren: een onderzoek naar Kohlbergs structurele eenheidspostulaat. *Pedagogische studiën*, 68, 265-276.
- Witte, H. F. J. de (1986). Psychopathoforme gedragsstoornissen en ontwikkelingspsychopathie. In J. A. R. Sanders-Woudstra & H. F. J. de Witte (Eds.), *Leerboek kinder-en jeugdpsychiatrie*. Assen: Van Gorcum.

Auteur

J. R. P. B. de Mey (1950) is als universitair docent verbonden aan de vakgroep Pedagogiek van de Vrije Universiteit.

Adres: Sectie Theoretische en Historische Pedagogiek, Transitorium I, Van der Boechorststraat 1, 1081 BT, Amsterdam.

Abstract

Moral judgments of 'antisocial' adolescents and students

J. R. P. B. de Mey. *Pedagogische Studiën*, 1993, 70, 46-55.

This article presents the results of an empirical study aiming to evaluate the constructs moral stage and moral choice. Three groups participated in this study: delinquent adolescents ($n=60$, mean age 16.2), students from several schools for Children with Severe Conduct Disorders (ZMOK students, $n=150$, mean age 15.5) and students from a College of Economic and Administrative Studies (MEAO students, $n=46$, mean age 16.6). They rated moral problems of one of Kohlberg's dilemma's, the Heinz dilemma, and a part with so-called Care-items. Analysis of variance (MANOVA, SPSS/PC+) and χ^2 tests are used to find out the relation between the constructs and their discriminating power for the groups just mentioned. The results show that delinquent adolescents and ZMOK students are reasoning in the same moral way in contrast to the MEAO students, who are reasoning at a higher level. Relations between the moral choices and the general moral reasoning stage only show up in the delinquent and ZMOK group.